

בית הכנסת תלמידי ישיבת פוניבז' (צעירים)

רח' האדמו"ר מצאנז 10

בני ברק

שיעור ממורנו ורבינו

מרא דאתרא דשכונת "אדמור מצאנז-והסביבה"

הגאון ר' יו"ט זנגר שליט"א

ש"ק פ' נח תש"פ

האם יש איסור שכר שבת בדמי שדכות עבור שידוך שנעשה בשבת

מעשה שהיה במי שהציע שידוך בש"ק לשני ידידים המתפללים יחד עמו בביהכנ"ס, ומאחר והידידים הכירו זה את זה, לא היה שום צורך להתערבות של השדכן בקביעת הפגישות בין החתן והכלה, וכל מה שהוא עשה לצורך השידוך היתה הצעת השידוך בש"ק, והודעת הצדדים זה לזה שמסכימים להשתדך. כמובן שהם רוצים לשלם לו דמי שדכות, אבל הוא מסופק אם מותר לקבלו כיון שהוא בגדר שכר שבת, ואפילו אם יש סברא להקל כשהוא לצורך מצוה, מ"מ אם לא יראה סימן ברכה מהכסף, אינו מעוניין לקבלו כלל.

מנהג המהרי"ל לשדך הבנים והבנות ולחיות מהשכר שקיבל

יש להקדים מש"כ במנהגי מהרי"ל (הלי חנוכה אות א' - עמוד ת"ב) בענין הדלקת נרות חנוכה בביתו, ובתו"ד כ' וז"ל הרב היה דר בבית לבד עם הבחורים אצל בית אשתו הרבנית ובניה, עמה בביתה, ולא היה נהנה מנכסי אשתו בחייה פרוטה, והיא היתה נושאת ונותנת בנכסיהם, והיתה מפרנסת הבנים ומס הבית, ולא היה סועד עמה, דכן דרכו כל הזמן שהיה דר בק"ק דמגנצא, והיו לו נכסים, והיתה מגדלת הבנים. רק פרנסי המדינה היו מספיקין לו נדבות מנכסיהם, נכסים להספיק בהן לומדי ישיבתו. ומחיית הרב לגופו, הרוב היה שכר שדכות שהיה כותב ושולח מכתב ידו בכל המדינה לזווג בתולות ונערים, כי כל הארץ היו מקשיבים לו, ונתקיים בו התפארתו של איוב (איוב כ"ט כ"א) "לי שמעו ויחלו וידמו למו לעצתי, אחרי דברי לא שינו ועלימו תטול מלתו", ועל כן היו ג"כ מרבים לו שכר שדכות בכפל כפליים יותר מלאחרים, דידעו הספקתו בו עכ"ל.

ספיקות להלכה בענין קבלת שכר שבת עבור הצעת שידוך בשבת

והנה כדי לפשוט שאלה דידן, יש לבאר מה סיבת החיוב לשלם דמי שדכות, ומה גדר האיסור של שכר שבת, ואם יש איסור ליהנות משכר זה, או רק שאינו רואה סימן ברכה ממנו, ואם יש סברא להקל מדין שכר מצוה, ואת"ל שיש קולא בדבר מצוה, האם זה רק נאמר במצוה הקשורה לשבת, או אפילו במצוה שאין לה שום קשר לשבת, ואת"ל שיש מקום להחמיר, האם יש להקל אם ישלם לשדכן בתורת מתנה ולא בתורת שכר, או שמא נתינה כזו היא בגדר הערמה. עוד שאלו המחותנים, על הצד שיש איסור מצד השדכן לקבל שכר שבת, האם המחותנים עוברים על לפני עור אם ישלמו לו, ויותר מזה, על הצד שאסור לשדכן לקבל הכסף, האם המחותנים פטורים משלם לו כלל.

סיבת חיוב תשלום דמי שדכות

כאורה יש לחלק בין שדכן שנתבקש ע"י אחד מהצדדים להציע השידוך, לבין שדכן שהציע שידוך מיוזמת עצמו, דהרי הגר"א (חוי"מ סי' פ"ז ס"ק קי"ז) כ' וז"ל דין השדכות כ' מהר"ם (פי' הכותב פ"ה). שהוא מדין היורד לשדה חבירו שלא ברשות, שאם היתה שדה עשויה ליטע, שאומדין כמה אדם רוצה ליתן בשדה זו לנוטעה כמבואר בב"מ (ק"א). והוא כמו סרסור כמש"ל בסי' קפ"ה ס"י בהג"ה, וכמו שצריך ליתן לסרסור כמבואר בב"מ (ס"ג). ע"ש עכ"ל, וכן הסביר הגר"א בעוד מקומות (חוי"מ סי' קפ"ה סק"י וסי' רס"ד סק"יג). אמנם יש לציין שבשו"ת פנים מאירות (ח"ב סי' ס"ג ד"ה ולפ"ז) כ' שהשדכן הוא כמו

סרסור, והסרסור הוי כמו שליח, ואף שהבעלים לא בקשו ממנו, מ"מ כיון שנתרצו למעשיו מסתמא נתרצו לשלם כמו פועל במקום ששוכרים אותו בין ביוקרא ובין בזולא ע"ש וצ"ע.

מאיך גיסא אם השדכן נתבקש ע"י אחד מהצדדים להציע השידוך כמו בנד"ד, אינו מוגדר כיורד לתוך שדה של חבירו, אלא דינו כפועל ממש שבעה"ב שכתו לעשות פעולה עבורו, והיינו כיון שמתווך או שדכן דינו כמו סרסור, מגיע לו תשלום כמו כל פועל, ונ"מ טובא בינייהו כמו שנבאר.

והנה אפילו בשדכן שהציע שידוך מיוזמת עצמו, מגיע לו שכר מדין יורד לתוך שדה חבירו, בשלמא אם אחרי ההצעה לשני הצדדים, המשיכו הצדדים את קביעת הפגישות והדו"ד ביניהם, בינם לבין עצמם, אפשר להבין שלשדכן מגיע תשלום מדין יורד, אבל אם אחרי שהציע השידוך, בקשו הצדדים מהשדכן שידבר עם הצד השני, ושישפיע עליהם בדיני ממונות, ושיתעסק בקביעת הפגישות וכו', הרי הוא נהפך להיות פועל לגבי המשך השדכנות, וכן נקט בשו"ת להורות נתן (ח"י סי' קכ"ב).

נ"מ לדינא אם שדכן דינו כפועל או כיורד לתוך שדה של חבירו

והנה אם שדכן דינו כפועל, לכאורה הדבר פשוט שעוברים על לאו דבל תלין אם לא משלמים שכר השדכנות אחרי התנאים כמנהגנו, אבל אם החיוב לשלם לשדכן הוא רק מדין "יורד", כי הפת"ש (ח"מ סי' פ"ט סק"ב) דמדברי שו"ת חמדת שלמה (סי' ז') משמע שנסתפק קצת אם שייך בל תלין במי שאינו משלם שכר "יורד לתוך שדהו" בזמן, אבל הפת"ש כי בפשיטות דלא שייך בזה בל תלין, דלא גרע משכרו ע"י שליח, דמבואר בשו"ע (ח"מ סי' של"ט ס"ז) שאינו עובר משום בל תלין (הבעה"ב אינו עובר דלא שכרו, והשליח אינו עובר דאין פעולת הפועל עליו) ונשאר בצ"ע. אבל בחלקת יואב (אהע"ז סי' ל' ד"ה ומעתה) נקט בפשטות שאינו עובר וז"ל ודאי אם אחד ירד לתוך שדה חבירו שלא ברשות, אף דחייב ליתן לו כפחות שבפועלים, מ"מ בל תלין ליכא כיון שלא שכרו ולא קרינן שכיר גביה עכ"ל.

מין הגריש"א זצ"ל (קובץ תשובות ח"א סי' ר"ז) העיר דיש להוכיח מהסוגי' סוף ב"מ (ק"י - ק"יא) דכששכר פועלים ע"י שליח, שניהם אינם עוברים בלאו דבל תלין, זה לפי שלא שכרו וזה לפי שאינו פועל שלו, הרי מפורש דאע"פ שבודאי הבעה"ב חייב לשלם להם, מ"מ אינו עובר משום בל תלין הואיל ולא שכרו, וא"כ גם בשדכן כשהחיוב לשלם לו הוא מדין יורד, כיון שלא שכרו שוב לא שייך דין דבל תלין (ועי' בשו"ת הליכות ישראל בהקדמה, שהעיר דלכאורה דבר זה תלוי במחלוקת הראשונים ליישב למה לא אמרינן שלוחו של אדם כמותו לגבי הלאו דבל תלין כששכר פועל ע"י שליח, דהריטב"א בב"מ ק"י: תי' דשמא לא אמרינן שלוחו של אדם לחובתו, אבל התוס' ר"י שם הסביר באופן אחר, דכי חזו פועלים לבעה"ב דמוגר להו, סמכו דעתייהו דלפרעינהו ביומא, אבל כי לא חזו ליה, לא סמכו דעתייהו דלפרעינהו ביומיה, ולכן אינו עובר. לפי הבנת התוס' ר"י יש מקום לומר דבשדכן שירד ע"ד עצמו, עצם המו"מ בין הצדדים לבין השדכן הוי כאילו שכרו אותו ע"ש).

הרי מבואר דאם המחותנים אינם משלמים לשדכן בגמר השידוך, אם נתבקש להיות שדכן דינו כפועל ובודאי שייך בל תלין, ואפילו אם הציע את השידוך מיוזמת עצמו, ודינו כיורד לתוך שדה של חבירו, דלא שייך בל תלין, מ"מ אם הצדדים בקשו ממנו לסדר הפגישות וכו', מסתבר לומר דנהפך להיות פועל ושייך בהו הלאו דבל תלין (ואין לומר דנהפך להיות פועל רק על החלק שנתבקש לעשות, ולכן אם יפרעו לו חלק מדמי השדכנות בגמר השידוך שוב לא יעברו, אין זה מסתבר משום ש"המחיר" שמשלמים הוא עבור כל מה שהשדכן טורח ולא ניתן לחלקו למחצה לשליש ולרביע).

מקור לאיסור שכר שבת

שנינו בב"מ (נ"ח.) השוכר את הפועל לשמור את הפרה (פרש"י גזבר של הקדש ששכר פועלים משל הקדש לשמור את הפרה אדומה שלקחיה, ושומרין אותה שלא תיפסל בעליית עול או במום), לשמור את התינוק (פרש"י שלא יטמאו, שהיו מגדלין אותן לפרה בחצירות הבנויות בסלעים ותחתיהן חלל כדאמרינן בסוכה כ"א. לפי שעשו מעלה בכהן השורף את הפרה שתהא פרישתו בטהרה, ואין אחיו הכהנים נוגעים בו כל שבעה, והתינוקות הללו שלא נטמאו מעולם, ממלאים מים למקדשין ומזין עליו כל שבעה), לשמור את הזרעים (פרש"י שדה המבכרת וזרועה לעומר קודם לפסח שבעים יום, אי נמי בשביעית ספיחים לעומר ושתי הלחם), אין נותנין לו שכר שבת (פרש"י אם שכיר יום הוא), לפיכך אין אחריות שבת עליו (פרש"י אם אירע בהן קלקול בשבת אין חייב לשלם). היה שכיר שבת, שכיר חודש, שכיר שנה, שכיר שבוע, נותנין לו שכר שבת (פרש"י שנבלע בשכר שאר הימים ואינו מפורש לשבת), לפיכך אחריות שבת עליו, וכן נפסק בשו"ע (סי' ש"ו ס"ד), אלא שהרמ"א הוסיף דאפילו אם שכרו לחודש והתנה לשלם לו עבור כל יום, מיקרי שכיר יום.

טעם האיסור של שכר שבת

והנה בטעם האיסור של שכר שבת, כ' המ"ב (סי' ש"ו סקט"ז) בשם רש"י בכתובות (ס"ד). גזירה משום מקח וממכר. מאידך גיסא, בחי' מרן הגר"ח הלוי זצ"ל (שבת י"ט). מובא הבנה אחרת באיסור שכר שבת בביאור שיטת הרי"ף, דבעצם אין איסור להרויח בשבת, אלא שאם עושה מלאכה אע"פ שהיא מותרת, כמו שמירת הפרה, מ"מ כיון שמשתכר מזה, אסור לשמרה משום שכר שבת, והשמירה אסורה דחל על הפעולה שם של מלאכה. לפ"ז הסביר מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל, יש לבאר סיבת ההיתר לקבל שכר מצוה בשבת, משום שעשיית מצוה לא יכולה להחשב כמלאכה שאסור לעשותה בשבת.

ביאור בשיטת מרן הגר"ח הלוי זצ"ל בסיבת האיסור של שכר שבת

אבל מרן הגרשז"א זצ"ל אמר (הובא בארחות שבת ח"ב עמוד שע"ט בהערה, וכן הובא בקיצור בשש"כ פכ"ח הערה קט"ז) שהג"ר שמחה זעליג זצ"ל מבריסק הקשה על ביאור זה מהסוגי בכתובות (ס"ד), שהמורד באשתו מוסיפין על כתובתה מעה וחצי לכל יום שמורד בה, אבל על מה שמורד בש"ק אין מוסיפין על כתובתה משום דמיחזי כשכר שבת. ולכאורה ק' טובא, דהרי האשה אינה מקבלת שכר על "עשיית פעולה", אלא על מה שבעלה מורד בה, ולפי ביאור מרן הגר"ח הלוי זצ"ל למה שייך כאן שכר שבת שישודו האיסור של הפעולה עבורה מקבלים השכר. מרן הגרשז"א תי' בשם מרן הגרא"ז מלצר זצ"ל, דמה"ט שנינו בכתובות "מיחזי" כשכר שבת, והיינו דמעיקר הדין אינו שכר שבת כיון שאין כאן עשיית פעולה בשכר, ומ"מ אסור משום דעכ"פ מיחזי כשכר שבת. בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ז סי' ל"ז הערה ס"ז עמוד קכ"ה) ג"כ כ"כ, והוסיף דהכי מבואר ברע"א (סי' ש"ו), דקנס על מה שמורד אינו שכר שבת אלא רק מיחזי כשכר שבת.

אבל לפ"ז עדיין צריך לבאר שיטת המתירים שכר שבת בדבר מצוה, דאפילו אם נאמר שלא חל שם מלאכה על מצוה, סוף סוף הו"ל לאוסרו משום דמיחזי כשכר שבת, כמו שאסרו ליטול קנס על שמורד באשתו בשבת משום דמיחזי כשכר שבת, ועכצ"ל דסיבת ההיתר היא משום שבמקום מצוה לא גזרו, ולפי מרן הגר"ח הלוי זצ"ל מובן היטב, דכיון שכל האיסור הוא רק משום דמיחזי, א"כ הוא איסור קל ולכן לא גזרו במקום מצוה.

שכר שבת במקום מצוה

בסוגיא דשכר שבת יש לדון אם יש מקום להתיר לקבל השכר במקום מצוה, ואת"ל דמותר מתי נאמר שאינו רואה בה סימן ברכה, ונ"מ טובא בבעל תוקע ובעל תפלה בימים נוראים, וכן בעל קורא כל שבת (בחורים שהולכים לבתי כנסיות לקרא בתורה), ואברך שלומד בכולל שבת ומקבל תשלום לפי שעות, וכן מלמד שלומד עם תלמיד ומקבל תשלום לפי שעות, וכן רופא האם מותר לו לקבל שכר.

שיטת השו"ע בקבלת שכר שבת במקום מצוה – שכר בעל תפלה ובעל תוקע ובעל קורא

בשו"ע (סי' ש"ו ס"ה) הביא ב' דעות אם יש איסור שכר שבת בדבר מצוה וז"ל אסור לשכור חזנים להתפלל בשבת, ויש מי שמתיר עכ"ל, והסביר המ"ב (סקכ"ג) טעם המקילים דבמקום מצוה לא גזרו רבנן. והוסיף הרמ"א דאם שכרו לשנה או לחודש לכו"ע שרי, וטעם הדבר מבואר במ"ב (סקכ"ד) כיון שמתפלל גם בימות החול ומשלם לו לשבוע או לחודש בב"א הרי זה בהבלעה.

אבל בעצם שיטת הבי"י, כלל בידינו דכשמביא הלכה סתם ואח"כ י"א, שיטתו להלכה כסתם, וא"כ לכאורה בנד"ד ס"ל דאין היתר של שכר שבת אפילו לצורך מצוה. והק' כל האחרונים (פרי"ח ומחצה"ש סוסי' תקפ"ה ותוסי' שבת סי' ש"ו סק"ג) ב' קושיות על משמעות השו"ע כאן. א. מהמבואר בשו"ע בהל' ר"ה (סוסי' תקפ"ה) הנוטל שכר לתקוע בשופר בר"ה, או כדי להתפלל או לתרגם בשבתות ויו"ט, אינו רואה מאותו שכר סימן ברכה. הרי דהתם השו"ע ס"ל דמן הדין מותר, רק שאינו רואה סימן ברכה (ע"ש במ"א סק"ב וט"ז סק"ז שדייקו כן מהשו"ע). ב. יש להקשות בכלל על המתירים לקחת שכר שבת במקום מצוה, דהרי מקור איסור שכר שבת הוא התוספתא בב"מ (נ"ח), והתם מיירי בדבר מצוה, בשמירת פרה אדומה ושמירת התינוקות שלא יטמאו.

ביאור האחרונים ליישב הסתירה בשיטת השו"ע

והנה כדי ליישב הסתירה בשיטת השו"ע, תי' המחצה"ש (סוסי' תקפ"ה) דמש"כ השו"ע שאינו רואה סימן ברכה, לא בא למעט שאין איסור בדבר, אלא מילתא פסיקתא נקט, דלכו"ע אינו רואה סימן

ברכה, משא"כ לענין איסורא תלוי במחלוקת אם יש להקל במקום מצוה, אבל בהל' שבת (סי' ש"ו) ת"י המחצה"ש עפמשי"כ הש"ך בכללי הנהגת או"ה, דאע"פ שבדרך כלל קיי"ל דסתם וי"א הלכה כסתם, מ"מ באיסור דרבנן בשעה"ד יש לסמוך על השיטה השניה, והסביר דכיון שאפשר לשכור חזנים בהבלעה (כגון שיתפלל גם ביום ראשון של סליחות), אינו נחשב כשעה"ד, משא"כ בבעל תוקע שלא שייך לשלם לו בהבלעה (דחוץ מר"ה אין משלמים לבעל תוקע), שפיר נחשב כשעה"ד, ולכן באיסור דרבנן יש להקל.

ביאור הט"ז דאין איסור שכר שבת במצוה התלויה רק בשבת

והנה יש להסתפק אם האיסור של שכר שבת, הוא דווקא עבור מה שנעשה שלא לצורך שבת, או אפילו במצוה התלויה בשבת. הט"ז (סי' תקפ"ה סק"ז) כ' דיש לחלק בין מצוה התלויה בשבת עצמה ואין לה שייכות לימות החול כגון תפלות של שבת, לשכר מצוה אחרת, וכן משמע בפסחים (ג.) דשכר התורגמן שה"י רגיל לתרגם בשבת אין בו סימן ברכה, משמע דאיסורא ליכא, ולכן פסק השו"ע בהל' ר"ה דהנוטל שכר לתקוע בשופר בר"ה, או כדי להתפלל, או לתרגם בשבתות וימים טובים, כיון שהם מצוות המיוחדות לשבת ויו"ט, אין איסור של שכר שבת, אלא דבכל זאת אינו רואה סימן ברכה מהשכר, משא"כ השו"ע בהל' שבת (סי' ש"ו ס"ה) מיירי במצוה דעלמא שאינה קשורה דווקא בשבת, וכעין הגמ' בב"מ לגבי שמירת הפרה אדומה וכו'.

חילוק האחרונים בין שכר שבת למצוה או רק להכשר מצוה

בשו"ת בעי חיי (לבעל הכנה"ג או"ח סי' ט"ז) וכן בברוך טעם (בהגהותיו על הט"ז הנ"ל) כ' דיש לחלק בין מצוה להכשר מצוה, דמצוה גופיה כגון בעל תוקע ובעל תפילה, בודאי הוי חפצי שמים ולכן מותר לקבל שכר שבת, משא"כ בשמירת פרה שאינה אלא הכשר מצוה, וכן ת"י מרן הגרש"ז זצ"ל (שש"כ פכ"ח הערה ק"ט), והוסיף דאם לא נחלק הכי, יהיה מותר לשמור בשבת באופן שהבעלים אינם יכולים לשמור בעצמם, וכן לשמור תינוק שההורים צריכים לצאת מן הבית בש"ק, וזה רק הכשר מצוה, כדי לאפשר להורים לצאת.

ביאור הערוה"ש שיש נ"מ בין מצוה שמוכנים לקיימה בחנם למצוה שלא יקיימוה בלי תשלום

אבל הערוה"ש (סי' ש"ו ס"ב) הק' על ת"י הט"ז, דאדרבה כיון שהשכירות מיוחדת לשבת, הרי יש כאן יותר איסור, ולכן ת"י הערוה"ש (וכעין זה גם הביא המחצה"ש סי' ש"ו סק"ח), כיון שמצוה זו של המתורגמנים וחזנים ובעל תוקע אין מי שרוצה לעשותה בחנם כמבואר בטור (סי' תקפ"ה), לפיכך חייבים לשלם להם, ובשעת הדחק יש לסמוך על הדעה השניה המיקל לקבל שכר שבת במקום מצוה, ולכן אע"פ שהשו"ע בהל' שבת (סי' ש"ו ס"ה) סתם בדעה הראשונה לאסור שכר שבת אפילו במקום מצוה, מ"מ בהל' ר"ה לא אסר לשלם לבעל תוקע או לחזן או למתורגמן כיון שהוא שעת הדחק, ומ"מ הוסיף דאינם רואים סימן ברכה מכסף זה.

ביאור הישועות יעקב ומהרש"ם במחלוקת אם יש איסור שכר שבת במקום מצוה

הישועות יעקב (סוסי' ש"ו) והמהרש"ם (דעת תורה סי' תקפ"ה) ת"י קושיית הט"ז, דמן הדין מותר לקבל שכר שבת במקום מצוה, אבל אינו ראוי לבקש שכר ע"ז כיון שאין השכר לצורך המצוה, דהרי יכול לקיים המצוה גם בלי שכר, ומה"ט הביא הב"י (סי' תקפ"ה) דלפי רבינו שמואל כשאין מוצאים חזנים שרוצים להתפלל בחנם, מותר ליתן להם שכר, והא דמבואר בב"מ בשמירת הפרה דאסור לשלם שכר שבת, מיירי שיש אפשרות למצא מי שישמרם בחנם.

אבל לכאורה יש ליישב קושיית הט"ז בדרך אחרת, דהרי רש"י בב"מ (נ"ח.) הסביר שכל הברייתא דשמירת הפרה והתינוקות מיירי בהקדש, אבל בחי' הר"ן שם חולק והוכיח מהתוספתא דמיירי בשל חול, וכן מדויק ברמב"ם (הל' שבת פ"ו הכ"ה) שלא הזכיר בכלל דמיירי בפרה של מצוה, ולפ"ז (עי' בשו"ת צ"ץ אליעזר ח"ג סי' כ"ח סק"ה) י"ל דאין להקשות על המתירים שכר שבת במקום מצוה מהאי סוגי' דשמירת פרה אדומה, דלשיטת הר"ן האיסור של שכר שבת שם לא מיירי בדבר מצוה.

ולמעשה כ' המ"ב (סי' ש"ו סקכ"ד) שהאחרונים כ' שנוהגים להקל לשכור חזן לשבתות לחוד, אבל עדיין יש לדון אם יראו סימן ברכה מממון זה.

ביאור האחרונים לסברת המתירים שכר שבת במקום מצוה

הב"י (סי' תקפ"ה) כ' דכיון שהאיסור של שכר שבת הוא רק גזירה משום מקח וממכר, וגם זה רק אסור מדרבנן, לכן במקום מצוה לא גזרו כלל.

הא"ר (סי' ש"ו סקט"ו) כ' בשם האגודה, דסיבת ההיתר של שכר שבת במקום מצוה היא, משום דגם בלי השכר היה מקיימה, דניח"ל לאינש לקיים מצוה, ולכן אין בשכר זה משום שכר שבת.

בשו"ת האלף לך שלמה (או"ח סי' רס"ג) כ' טעם מחודש, שבדבר מצוה אם לא יקבל שכר, יקבל שכר מן השמים, נמצא שע"י השכר שהוא מקבל, הוא מפסיד משכר המצוה, וההפסד מרובה על השכר, לכן אין בזה משום שכר שבת.

בשו"ת מהרש"ג (ח"ב סי' ס' סק"ג) הסביר שחז"ל אסרו שכר שבת משום שלא רצו שישראל יעשו מלכות היתר, אבל לא יכלו לאסרו, ולכן אסרו עכ"פ שלא לעשות הני מלאכות לאחרים כדי שלא ישכיר את עצמו לעשות מלאכת היתר לאחרים, ויתבטל ממצות "וקראת לשבת עונג", אבל בדבר מצוה, אדרבה רצו שיעשה מצוה בשבת, ולכן אין איסור על השכר שבת שלה.

מחלוקת הראשונים אם בדיעבד מותר ליהנות משכר שבת

רש"י בכתובות (ס"ד. ד"ה כשכר שבת) הסביר דסיבת האיסור של שכר שבת היא גזירה משום מקח וממכר. בדיעבד אם לקח שכר שבת, כ' הב"י (סוסי' רמ"ג סוד"ה כתוב בתשובות) בשם רב נטרונאי גאון שבמקום שאסור להשכיר, אם השכיר שכרו מותר, אבל הרמב"ם והמרדכי חולקים עליו ואוסרים השכר, והב"ח (שם ד"ה כתב ב"י) חולק על הב"י וכ' דאין מחלוקת ביניהם, והוכיח ששכר שבת אסור רק באופן שהמלאכה מוטלת על ישראל, אב"א לו לבדו, ואב"א כשהוא שותף עם גוי, ובכה"ג החמירו הרמב"ם והמרדכי ואסרו ליהנות משכר שבת, אבל רב נטרונאי גאון מייירי במרחץ או בתנור שהישראל השכיר לנכרי, דהתם כל המלאכה מוטלת על הנכרי, ואע"פ שחז"ל אסרו להשכיר לו מפני מראית העין, בכל זאת בכה"ג אם עבר והשכירו, שכרו מותר.

כ' בשו"ע (סי' רמ"ה ס"ו) אם אפו אינם יהודים בתנורו של ישראל בשבת על כרחו, ונתנו לו פת בשכר התנור, אסור ליהנות ממנו, ובשו"ע הרב (שם ס"ט) הוסיף דאסור ליהנות ממנו עולמית, בין לו בין לאחרים מפני שהוא שכר שבת, וע' בריטב"א בע"ז (כ"ו. ד"ה אולודי) אהא דשנינו התם אולודי עובדת כוכבים בשבתא בשכר שרי משום איבה, וכ' הריטב"א וז"ל ונוטלו וזורקו לים, ששכר שבת אסור עכ"ל, ולכאורה כן פסק הרמ"א (סוסי' רמ"ג) שאם עבר והשכיר המרחץ במקום ובאופן שהיה אסור להשכירו, י"א ששכרו מותר וי"א ששכרו אסור, וכן עיקר, וכן פסקו הלבוש (סי' רמ"ג ס"ב וסי' רמ"ה ס"ג) והפרישה (סי' רמ"ג סק"ח).

בכל זאת כ' המטה יהודה (סי' רמ"ג סק"ח), דמשמע מהרמ"א שיש להקל בהפסד מרובה כמבואר בדבריו (סי' רמ"ה ס"א).

האם יש איסור של שכר שבת בקבלת ריוח של רבית מהבנק בשבת

והנה מפורסם השאלה שדנו בה האחרונים, בריוח של רבית בבנק כשמקבל רבית יומי, דהרי מקבל גם עבור שבת, ואמנם יש לימוד זכות שבדרך כלל מקבל הרבית בהבלעה, דחלק מערב שבת הוא יום ששי, וחלק מיום השביעי הוא מוצש"ק, אבל כשחל יו"ט בעש"ק או במוצש"ק, הרי יש זמן של יום שלם שאסור לקבל שכר שבת, וקשה טובא להוציא כל כספו מהבנק בערב שבת ולהחזירו אחרי יו"ט, ולכן כ' באג"מ (או"ח ח"ד סוסי' נ"ט) שיתן הריוח לצדקה באופן שלא ידעו כלל, ולא יהיה לו שום הנאה ממנו, אפילו לא הכרת הטוב משום אדם. וע"ע בבה"ל (סוסי' רמ"ה) שכו' דאע"פ שבבגדי ישע על המרדכי מבואר, דלחד גירסא רק לכתחילה אסור לקבל שכר שבת, אבל בדיעבד אם כבר קיבלו אינו אסור בהנאה, אבל הבה"ל העיר דמלשון השו"ע משמע דגם בדיעבד אסור בהנאה, וכ"כ גם בערוה"ש (שם ס"ח). הרי מבואר בדבריהם ששכר שבת אסור רק לו ולא לאחרים, ולא החמיר כשיטת הריטב"א ושו"ע הרב ושאר פוסקים.

והנה בעצם השאלה של ריבית מהבנק עבור הפקדון שנמצא שם בשי"ק, כ' בשו"ת מנחת יצחק (ח"ט סי' נ"ט) דהיה מקום להתיר כמו בשכר שבת לצורך מצוה (עי' סי' ש"ו סי"ה וסוסי' תקפ"ה), דהרי להשיא צאצאיו ושכר לימוד נחשב כדבר מצוה.

עוד דנו פוסקי זמנינו שכל האיסור שייך רק בחו"ל, דהרי בא"י שכל העסקאות הן ע"פ היתר עיסקא, א"כ מה שהוא מקבל אינו שכר שבת בגדר ריבית, אלא דמי התפשרות שהבנק לא יצטרכו להביא עדים או להשבע על הרווחים או על ההפסדים, וא"כ אין זה שכר שבת.

שיטת החתם סופר שרופא יהודי המרפא נכרי בשבת יקח שכרו ויתנהו לעניים

כמו"כ מבואר בשו"ת חת"ס (חו"מ סי' קצ"ד ד"ה והנה שכרו), שדן בענין רופא ישראל שצריך ללכת לרפאות נכרי בשבת, וכי וז"ל שכרו נ"ל שיתנהו לצדקה כיון שהוא שכר שבת, לא יהנו ממנו, נהי דאין לומר שירפאו בחנם ולא יקבל שכר כלל, זה אינו, דהא רב יוסף אולודי בשכר בשבת שרי, שהרי קמן דשרי ליקח שכרו, ומצוה איכא משום לא תחנם, אבל עכ"פ אינו ראוי ליהנות ממנו, ויחלקם לעניים, דבלא"ה נראה דראוי לקבל עליו דבר מה שיהי לו כפרה (עי' בשו"ע סי' של"ד סכ"ו) עכ"ל.

שיטת הריטב"א שהמקבל שכר שבת יתנו לעניים

הרי מבואר דס"ל ששכר שבת אינו אסור בהנאה לאחרים, אלא אך ורק לו, וצריך למצוא מקור לשיטתו, דהרי בריטב"א הנ"ל בע"ז כ' להיפך, שאם קיבל שכר שבת, צריך לזורקו לים. אבל באמת יש מקור לדברי החת"ס ואג"מ מהריטב"א בשבת (י"ט. סוד"ה לא ישכיר) שכתב במי שהשכיר בהמה לגוי, והתנה עמו שיחזירנה לו לפני שבת, והגוי לא החזירה לפני שבת, וז"ל שכרו מותר אם הי' בדבר ידוע, אבל אם השכירה לימים לעולם בשבת אסור, ונוטלו מן הגוי ונותנו לעני כשיודיעו בפירוש הענין, ולא לישתרשי ליה במה שיש לו לתת לצדקה עכ"ל. הרי מבואר כמש"כ בשו"ת חת"ס ובאג"מ שיכול ליתן שכר שבת לצדקה, ודלא כמש"כ הריטב"א בע"ז שצריך לזורקו לים, ולכאורה דברי הריטב"א סתרי אהדדי.

כשיטת הריטב"א בשבת מבואר גם במאירי ובספר המאורות (שם), שכתבו שאם הגוי עבר על תנאו ועשה בה מלאכה בשבת, אסור ליהנות ממנו, אבל לישראל אחר שרי דלא חמיר ממעשה שבת, ואם יתן השכירות של אותו יום לצדקה, יותר טוב משיניחנו לנכרי שלא יהא חוטא נשכר.

שיטת הלבוש שהאיסור ליהנות משכר שבת היא קנס

והנה הפמ"ג (א"א סוסי' רמ"ג) הביא בשם הלבוש (ס"ב), שהאיסור ליהנות משכר שבת הוא קנס, ולפ"ז העיר הפמ"ג דלכאורה יש כלל בקנס שלא קנסו בנו אחריו, וא"כ מותר ליתנו לצדקה, אא"כ נאמר דזה שייך רק במה שאסור משום מראית העין, משא"כ היכא דאסור מדינא כההיא דסי' רמ"ה ס"א שאינו קנס.

אבל בשו"ע הרב הנ"ל כ' מפורש שאסור גם לאחרים, וא"כ אסור ליתנו לצדקה, וכ"כ מפורש גם בריטב"א בע"ז, ואילו בריטב"א ומאירי וספר המאורות בשבת מבואר דמותר ליתנו לצדקה, משום דס"ל שמותר לאחרים, ולכאורה מדברי הבה"ל (סוסי' רמ"ה) ג"כ משמע דאסור לכולם.

לימוד זכות על חזנים שלוקחים שכר שבת

הפוסקים כ' כמה דרכים ללמד זכות על חזנים שלוקחים שכר בשבת ויו"ט. הערוה"ש (סי' ש"ו ס"י"ב) ותורת חיים (סי' תקפ"ה סק"א) כ' שלוקחים שכר עבור ההכנות בימות החול, וכן על הטירחא לנסוע לעיר אחרת (אם מדובר בהכי), ובחי' אנשי שם על המרדכי (כתובות פ"ה אות מ') כ' בשם האגודה דאמדין דעתיה, דגם בלי התשלום היה עושה כן, דניחא ליה לאיניש למיעבד מצוה, אמנם לפי ביאור זה, אין לחזן זכות לתבוע שכרו, אם הקהילה אינם רוצים לשלם לו.

תשלום דרך מתנה כדי שלא יחשב כשכר שבת

כ' המ"ב (סי' ש"ו סקט"ו) בשם הפמ"ג (שם משב"ז סק"ד) דאפילו אם המשכיר רוצה לשלם לפועל עבור מלאכתו בשבת, אסור לו להשכיר ליקח השכר, אא"כ הוא נותן לו דרך מתנה, ועוד כ' המ"ב (שם סקכ"ד) דנוהגים להקל לשכור חזן לשבתות לחוד, והחושש לדברי האוסרים לא יקצוב בתחילה, ומה שלוקח אח"כ י"ל שהוא דרך מתנה. אמנם לכאורה ק' טובא, דמיהכ"ת להתיר דרך מתנה, דא"כ בטלת כל המושג של שכר שבת, ולכן הסביר הארחות שבת (פכ"ב הערה קנ"א) דצ"ל ששכרו לכמה ימים, דאם שכר הפועל רק לשבת אין היתר ליתן לו במתנה כיון שזה הערמה הניכרת, ומה"ט כ' המ"ב לגבי חזנים,

החושש לדברי האוסרים גם לדבר מצוה, לא יקצוב לו תשלום מתחילה, ולכן יכול ליתן לו מתנה אח"כ, וגם אינה הערמה ניכרת כיון שיש חזנים שמתפללים לפני התיבה שלא ע"מ לקבל שכר.

לפ"ז בנד"ד, כיון שהמנהג הוא לשלם דמי שדכנות קצובים גם כשאין קוצבים ביניהם כמה ישלמו לו, לכאורה לא שייך לומר שישלמו לו דרך מתנה, ובשלמא אם גם טיפל בשידוך בימות החול, שייך לומר שמשלמים לו בהבלעה, אבל אם לא עשה מאומה בימות החול, אם המחותרים יאמרו לו שנותנים לו כסף במתנה, אין זו אלא דרך הערמה.

האם האיסור של שכר שבת הוא על המקבל או על הנותן

והנה יש להסתפק אם האיסור של שכר שבת הוא רק על המקבל או גם על הנותן. כי המ"ב (סי' ש"ו סקכ"א) דמה שנוהגים הסוחרים לשכור יהודי בערב ש"ק לשמור העגלות מן הגניבה, הדבר קשה, איך השוכר עובר על לפני עור כיון שיודע שודאי יקבל שכר שבת. הרי מבואר מדבריו שהאיסור של שכר שבת הוא רק על המקבל ולא על הנותן, אלא שהנותן עובר על לפני"ע (ע"ש בתהלה לדוד סק"ז), ונ"מ טובא באופן שהפועל הוא נכרי, דמותר לשלם לו את שכרו אחר שבת (שו"ע סי' של"ד סכ"ו), ולכן מותר לומר לנכרי כל המכבה אינו מפסיד.

אמנם בשו"ת התעוררות תשובה (ח"א סי' קמ"ט סק"ג) כי שאין בזה משום לפני עור כיון שהפועל אי"צ ליהנות מהשכר, דיכול לחלקו לעניים (וכן פסק בשו"ת חת"ס הנ"ל - חו"מ סי' קצ"ד - לגבי רופא יהודי, שמקבל שכר שבת מנכרי, שיחלקו לעניים). עוד י"ל דבמקום שמשלמים לפועל על דבר מצוה שהוא עושה בשבת, כיון שיש מחלוקת אם מותר לקבל שכר על מצוה שעשה בשבת, וכיון שהפועל סומך על המקילין, לא שייך בזה לפני"ע כמבואר בשו"ת המבי"ט (ח"א סי' כ"א) ושו"ת כתב סופר (יו"ד סי' ע"ז ואו"ח סי' ס"ו) ושו"ת בנין ציון (סי' ס"ב), אמנם יש מחמירים בזה וס"ל דגם אם הפועל סומך על המקילים, כיון שהמשלם ס"ל דאסור, לפי השיטות שלפני"ע הוא פרט של הלאו, ממילא כיון שהדבר אסור לנותן בעצמו, יש בזה גם משום לפני"ע (עי' בשעה"מ ה"ל אישות פ"ט ה"ט"ז, ושו"ת משאת משה ח"א יו"ד סי' ד', ושו"ת יהודה יעלה ח"ב סי' ר"ס, ושו"ת פרי יצחק ח"א סי' כ"ד ד"ה ובה, וקובץ תשובות למרן הגריש"א זצ"ל ח"ג סי' ל"א).

ספיקת האילת השחר אם המחותרים חייבים לשלם לשדכן

באילת השחר בב"מ (נ"ח. ד"ה ויש לעיין) דן אם מה שאסור לפועל לקבל שכר שבת עושה דין שאין השוכר חייב בתשלומין, דאפשר יש רק איסור על הפועל ליהנות מהשכר, וממילא מדין לפני"ע אינו יכול לשלם לו, אבל אין זה פטור ממוני, או שמא הפטור גם פוטר את בעה"ב מלשלם לו, וכי' שם די'ש נ"מ טובא אם יכולים לומר לפועל אייתי ראיי' שאני חייב לך, דאם יש צד לומר שאין חיוב לשלם שכר שבת, בעה"ב פטור מלשלם, אבל אם יש רק איסור בדבר משום לפני"ע, כיון שהחזן או השדכן רוצה לנהוג כמו המקילים לקבל שכר שבת במקום מצוה, אין כאן פטור בעצם מלשלם לו.

אבל הב"ח (סי' ש"ו ד"ה השוכר) כבר הקדימו, והקשה על ההבדל בין לשון הגמ' "אין נותנים לו שכר שבת" ללשון הטור "אסור לו ליקח שכר שבת", ולכן הסביר הסוג"י בב"מ, דאם שכרו לימים לסכום מסויים כל יום, אפילו אם שמרו בשבת ותבעו שישלם לו עבור השמירה בשבת, **אין נותנים לו שכר שבת דפטור מדינא**, ואילו הטור שכתב "אסור לו ליקח שכר שבת", משמע שהפועל עושה האיסור, אבל הנותן חייב לשלם לו גם בעד יום השבת. אבל הב"ח הקשה על הטור, דלפ"ז מאי קאמר לפיכך אין אחריות שבת עליו, דאדרבה אחריות שבת עליו כיון שהוא שומר שלו, וצריך לשלם לו מדינא.

אבל יש לציין, דאפילו אם נאמר שהאיסור הוא על המקבל שכר שבת, מ"מ בעה"ב השוכר עובר מיד כששוכרו לעבוד בשבת, כיון שיצטרך לשלם לו ויכשילוהו בקבלת שכר שבת, והכי מדוייק קצת בלשון הח"א (כלל סי' ס"ח) שכתב דהשוכר את הפועל לעשות לו מלאכה המותרת בשבת, עובר על לפני עור.

האם שייך איסור שכר שבת על הצעת שידוך בשבת

עוד יש להעיר, דאפשר לא שייך שכר שבת כלל על הצעת שידוך בשבת, דהרי אינו מקבל תשלום עבור ההצעה לבד, אלא אם יש גם תוצאה שהם יתארסו, והרי התארסו ביום חול, אבל זה אינו, דהרי התוצאה שהם יתארסו, היא רק תנאי, וזה ברור שהשכר הוא על הצעת השידוך לשני הצדדים, וכיון שזה נעשה בשבת, אי"כ לכאורה יש בזה משום שכר שבת.

מילגה מהכולל שלומד שם בשבת

הפוסקים דנו בענין שכר שבת לאלו שמקבלים מילגה לפי שעות לימוד בכולל בש"ק. מקום הספק הוא לפמש"כ בקול סופר (בעל שו"ת מחנה חיים בפ"י על משניות כתובות פ"ה מ"ז) וז"ל דנתי בעושר אחד שחפץ להרגיל נערי בני"י לבא למנין, שמשלם להם בעבור כל יום שיבואו סך איזה פרוטות, ויום שלא יבואו לא יקבל הפרוטות הקבועות, אין רשאי לשלם הפרוטות בעבור שיבואו גם בש"ק ג' פעמים להתפלל, דהוי שכר שבת, דאין זה בהבלעה... עכ"ל, וכעין זה כ' באשל אברהם מבוטשאטש (סי' ש"ו ס"ה) וז"ל אתמול ביום ב' דר"ה אמרו תהלים עבור חולה, וצויתי שיחזרו ויאמרו כמה פסוקי תהלים בלילה, שלא יהיה שכר יו"ט עכ"ל.

והנה יש שלימדו זכות בכולל שבת, שהמילגה אינה שכר עבור הלימוד, אלא זכות החזקת התורה, וממילא אין זה נכלל בגדר של שכר שבת.

קבלת שכר שבת בתערובת עם שכר היתר

להלכה נפסק ברמ"א (סי' ש"ו ס"ד) שאם שכרו לחודש והתנה לשלם לו כל יום כך וכך, מיקרי שכר יום, ומה"ט דן המ"א (שם סק"ו) לגבי רבית יומי, אבל יש לציין שיש מקילים לקבל שכר שבת בתערובת גם כשאינו בהבלעה, דהרי בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' צ"ו) הביא השטמ"ק בכתובות (ס"ד: ד"ה מיחזי כשכר שבת) שדן למה יש איסור של שכר שבת במורדת, ולמה אין היתר של הבלעה, ותי' וז"ל דלא הבלעה הוא שאין מוסיפין בכדי השבתות ביחד, אלא מה שעולה לכל יום ויום, שאין מצרפין שבעת ימי השבת ונותנים לה ביחד עכ"ל. הרי מפורש שאינו נחשב כהבלעה כיון שאין משלמים עבור כל השבוע יחד, משמע שאם היו עושים כן, שפיר נחשב כהבלעה אע"פ שהחיוב לשלם הוא על כל יום ויום בנפרד. ועי' בשו"ת מהרש"ג (ח"א או"ח סי' ס"ה) שהסביר למה אין איסור שכר שבת בהבלעה, אבל ברמ"א הנ"ל מבואר דלא ס"ל הכי.

לימוד משניות תמורת תשלום ביום היארציט שחל בשבת

בשו"ת התעוררות תשובה (ח"ב סי' פ"ד - ובנדמ"ח ח"א סי' קנ"א) נשאל במי שלומד משניות לע"נ הנפטר בשכר, אם היארציט חל בשבת האם מותר לו לקבל שכר, וכי' שם דאין בזה אפילו משום אינו רואה סימן ברכה, דידוע שהנותן מכוון בנתינתו ליתן צדקה בדרך כבוד לע"נ הנשמה, ולכן נותנו למי שלומד בעדו, אבל אין בזה משום שכר שבת, אע"פ שאם לא היה לומד לא היה נותן לו מאומה, מ"מ כיון שהנותן מכוון שתי כוונות, הוי כמו שכר שבת בהבלעה, וממילא אין בזה משום שכר שבת, ואין כאן חסרון שאינו רואה סימן ברכה.

בשו"ת שואל ומשיב (מהדורא תליתאה ח"ב סי' קע"ז) הביא ראייה להקל מהמנהג לשלם למי שיעלה לתורה לפרשת תוכחה משום שנחשב כחפצי שמים, אלא שצריך להקפיד שלא להזכיר סכום המעות.

לימוד זכות לקבל תשלום גם אם אינו רואה סימן ברכה

באלף המגן על המט"א (סי' תקפ"ה סק"ג) וכן בארחות חיים (שם סק"ג) הביאו פוסקים שמלמדים זכות על אלו שנוטלים שכר שבת על דבר מצוה כגון חזנות וכדומה אע"פ שאין רואה מזה סימן ברכה, דהנצרכים אשר בנפשם יביאו לחמם, א"צ סימן ברכה, כי צריך למלא נפשו כי ירעב, וכוונת האומרים שאין בו סימן ברכה אינה אלא על גברא אמיד.

והנה יש עצה כדי שלא יכלל בשכר שבת כלל, אם יפרעו לו חובותיו כמבואר בשו"ת תורה לשמה (סי' קנ"ו) לגבי בעל תוקע, שאם משלמים חובותיו ואינו מקבל ממון לידו, אין זה בגדר שכר שבת אלא מבריה ארי, א"נ ילוו לו את הכסף לפני שבת ואח"כ יפחתו לו מחובו כמבואר ברמ"א (סי' ש"ו סק"ז).

פסק מרן הגריש"א זצ"ל שמותר לקבל תשלום עבור שידוך שהציע בשבת

מרן הגריש"א זצ"ל פסק שמותר לשדכן לקבל דמי שדכנות שהציע בשבת משום שהוא דבר מצוה, אבל עדיף שיתנו לו בתורת מתנה (תל תלפיות קובץ סי' עמוד ח'). אבל לכאורה צריך להבין האידך יקיים העדיפות הזו של מתנה, דהרי המ"ב (סי' ש"ו סק"ד) כ' שהחושש לדברי האוסרים שכר שבת גם בדבר מצוה, לא יקצוב בתחילה, ומה שלוקח אח"כ י"ל שהוא דרך מתנה. לפ"ז כאן בא"י שדמי שדכנות

הוא דבר קצוב, ואין מדברים על מחיר כלל, לא שייך לומר שלא יקצוב, וא"כ היאך נהפך החוב למתנה, ואפשר י"ל לפמשי"כ בשו"ת באר משה (ח"ה סי' ק"ג) שישלמו לו קצת יותר מהמחיר הקצוב, וא"כ נראה יותר כמתנה, דאל"ה לא היו נותנים לו יותר ממה שמגיע לו.

ניתן לצפות ולהוריד את כל שיעורי מרן הרב שליט"א באתרנו: <http://pninim.co.il/> תחת הלינק: שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר.